

Малієнко Ю. Б.

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Стаття аналізує сучасні проблеми, пов'язані з дослідницькою діяльністю учнів на уроках історії, розкриває, як дослідження впливає на інтелектуальну, творчу, організаційну, емоційно-оцінну діяльність старшокласників.

Ключові слова: *дослідницька діяльність учнів, джерельна база, багаторакурсність.*

Статья анализирует современные проблемы, связанные с исследовательской деятельностью учащихся на уроках истории, раскрывает, как исследование влияет на интеллектуальную, творческую, эмоционально-оценочную деятельность старшеклассников.

Ключевые слова: *исследовательская деятельность учеников, материальная база, многосторонность.*

The article analyzes modern problems concerning pupil's research on the History lessons; reveals the way research influence intellectual, creative, organizational, emotional and evaluative activity of the senior pupils.

Key words: *pupil's research, source base, multi-aspect.*

Пріоритетними завданнями сучасної освіти стає реалізація особистісно орієнтованого навчання, забезпечення умов для обрання учнями власної освітньої траєкторії. З-поміж чинників, що сприяють розв'язанню зазначених завдань, все частіше називають дослідницьке навчання, актуальність якого визначається загальними завданнями середньої школи на сучасному етапі її розвитку, змістом і логікою історичної науки, пізнавальними можливостями учнів на різних ступенях навчання [4, с. 17].

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що дослідницька діяльність учнів набуває важливого значення у системі сучасної освіти. Концептуальні засади розвитку дослідницьких методів навчання обґрунтовані провідними вітчизняними вченими В. Кременем, О. Пометун, О. Савченко. Науково-теоретичні питання ефективного використання дослідницької діяльності учнів власне у навчанні історії висвітлені у роботах К. Баханова, В. Власова, Н. Гупана; практичним аспектам теми присвячено праці П. Мороза, С. Терна, Г. Фреймана та ін. Дієву позицію щодо розвитку дослідницької діяльності учнів займає Інститут педагогіки НАПН України, зокрема лабораторія суспільствознавчої освіти, очолювана О. Пометун, де узагальнюється набутий науково-теоретичний та практичний досвід, розглядаються перспективи його розвитку. Автором цієї статті розроблена програма курсу за вибором «Досліджуємо історію України» для класів суспільно-гуманітарного профілю навчання [5].

Водночас, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про брак навчальної і науково-методичної літератури з конкретних питань запровадження учнівського дослідження на уроках історії.

Завдання статті: з'ясувати сутність поняття «дослідницька діяльність учнів на уроках історії», розкрити необхідність учнівського пошуку в історичній царині та показати його особливості, охарактеризувати освітній потенціал зазначеної діяльності з точки зору розвитку особистості, показати, як дослідження впливає на інтелектуальну, творчу, організаційну, емоційно-оцінну діяльність старшокласників.

Дослідницька діяльність учнів на уроках історії – системна пошукова робота школярів, заснована на опрацюванні відповідної джерельної бази, що дозволяє самостійно розкрити сутність історичних подій, явищ, процесів тощо. Дослідницька діяльність учнів на уроках історії передбачає етапи, характерні для наукового дослідження:

- визначення досліджуваної історичної проблеми,
- ознайомлення з відповідними джерелами та їх опрацювання,
- власне проведення історичного дослідження,
- аналіз результатів дослідження, остаточне узагальнення, формулювання висновків,
- оформлення результатів дослідження [3, с. 236].

Сучасні ідеї щодо навчання людини упродовж життя зумовлюють нові підходи до учнівського дослідження і передбачають використання учнями як емпіричних, так і теоретичних методів. Серед емпіричних назвемо такі виявлення і фіксація фактів, структурування набутого матеріалу у формі схем, таблиць, графіків, анкетування та ін.; щодо теоретичних методів навчання, то найпоширенішими є: аналіз і синтез різноманітних джерел з проблем вітчизняної та світової історії, аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення основних фактів і понять, визначення і обґрунтування закономірностей історичного розвитку.

Освіта XXI століття висуває нові вимоги щодо організації

дослідницького навчання на уроках історії, які виявляються, з нашої точки зору, у такому:

1. Дослідження історичного матеріалу, що опрацьовується на уроці, повинно відбуватися не за рахунок вивчення нарративу підручника, а шляхом опрацювання старшокласниками різноманітної джерельної бази (історичні документи, уривки з наукової, публіцистичної, художньої літератури, карти, ілюстративний ряд тощо). Таким чином, інтелектоформувальний і дослідницький фактори навчання взаємодоповнюватимуться і взаємозбагачуватимуться.

2. Забезпечення можливостей для опрацювання учнями джерел, які позиціонують різні точки зору на заявлені теми та розкривають поліетнічний і полікультурний характер історії.

3. Надання учнівському дослідженню міжпредметного та міжкурсового характеру, що посилить інтегративний характер навчання.

4. Надання учням можливостей презентувати свої дослідження у різних сучасних формах (проекти, дискусії, комп'ютерні презентації тощо).

Традиційно зміст сучасної історичної освіти об'єднує знанневий компонент, який розкриває сутність історичних явищ і процесів, що відбуваються в ході історичного розвитку людства, систему умінь, навичок, досвід діяльності та емоційно-чуттєвого ставлення до історичних фактів. Щодо пошукової діяльності учнів, то вона передбачає свідоме обрання старшокласниками ґрунтовнішого та глибокого вивчення, дослідження як окремих питань, так і курсу в цілому.

Дослідницький підхід передбачає удосконалення системи формування навчально-пізнавальних умінь та предметних компетентностей учнів, актуальність яких обумовлюється підвищенням теоретичного рівня викладання історії у старших класах, зростанням обсягу фактичного матеріалу, а також власно сенсом навчання і його кінцевими результатами. Внутрішнім мотивом, на який повинен спиратися вчитель, організовуючи практичну та розумову діяльність школярів, є прагнення кожної людини до успіху в опануванні певними інтелектуальними діями. Якщо робота організована поступово, часу на осмислення дій вистачає, то учні набувають позитивного досвіду роботи, відчувають задоволення учителем, діяльністю, собою, а саме ці емоційно-ціннісні ставлення мають стати психологічним результатом навчального процесу.

Показником цілеспрямованої діяльності учнів і вчителів щодо формування дослідницьких умінь учнів у профільній школі стає відповідність учнівських досягнень цим завданням сучасної освіти.

К. Баханов виокремив такі учнівські компетенції, що лежать у площині дослідницького навчання:

- Описувати історичні джерела.

- Розрізняти факт і точку зору, виокремлювати джерела первинної і вторинної інформації.
- Аналізувати історичні джерела.
- Порівнювати факти та їх інтерпретацію, дані різних джерел.
- Визначати причини різних інтерпретацій подій у джерелах.
- Зарховувати джерела до певної групи та інформацію до певної категорії.
- Тлумачити джерелознавчі поняття.
- Визначати ступінь достовірності інформації та цінність історичних джерел [1, с. 62–63].

Варто зауважити, що навіть наявність різнобічних джерел ще не веде автоматично до учнівського дослідження, і тому ставить перед учителем серйозні завдання. Розглянемо конкретні методи дослідницької роботи учнів з матеріалами підручника. Використовуючи вміщені у підручниках документи, уривки з літературних джерел, додаткові текстові та позатекстові матеріали, вчитель може передбачити виконання завдань з використанням різних джерел знань. Ми пропонуємо вам даліподані алгоритми такої роботи.

План аналізу документу.

1. Встановіть, до якого типу писемних джерел належить документ (літопис, спогади, наказ, програма, характеристика подій тощо).
2. Визначте мету написання документу, його основні ідеї.
3. Встановіть основні показники документу (якщо мова йде про конкретні цифрові дані: хронологія, статистика, демографія тощо), виявіть динаміку тих процесів, які вони характеризують.
4. Розкрийте пріоритетні напрями діяльності історичної постаті, суспільної групи тощо.
5. Визначте, як у лексиці документу відображається історична епоха, якій він належить.
6. Оцініть ставлення автора до постатей, подій, процесів, які він розкриває в документі.
7. Визначте емоційний характер документу, які його позиції вразили вас найбільше.

Опрацювання різних джерел знань: документ, карта, текст підручника можна проводити також за таким алгоритмом.

1. Опрацюйте документ за планом.
2. Знайдіть на карті підручника (атласу), у запропонованій ілюстрації, фотографії підтвердження фактам, які ви дослідили у документі.
3. Доповніть свою розповідь текстом параграфу.

Пропонуючи алгоритми діяльності для учнів, варто згадати і алгоритм для вчителів, визначений ще у 80-х роках ХХ ст. відомим радянським методистом Н. Дайрі, який пропонував педагогам при виборі навчального матеріалу дотримуватися таких правил: «Успіх навчання може бути при такому відборі: а) цілеспрямованому (чого треба досягти); б) економному (як, пред'являючи найвражальніше, переконливе, при мінімальних витратах часу досягати мети); в) такий відбір, що забезпечує самостійну роботу учнів» [2,

с. 50].

Сучасні методики роботи з текстом підручника дозволяють долати учням великі тексти з найбільшою для них користю. Детальніше з конкретними технологіями можна ознайомитися у роботах О. Пометун [6, 7].

У підході до вивчення історії, що базується на аналізі першоджерел, учні навчаються оцінювати статус кожного джерела, думати над тим, як створити оповідання на основі існуючих джерел [9, с. 25]. Наприклад, серед пошуково-творчих робіт, які вчитель може запропонувати учням, можуть бути такі:

- Учнівський проект «Молодь в економічних, політичних, культурних процесах епохи» (історичний період та безпосередньо процеси обираються відповідно до теми).

- Історичне есе на одну з тем: «Доля мирного населення під час війни», «Доля жінок у різні історичні епохи».

Серед завдань на розвиток емоційно-оцінних суджень учнів можна запропонувати таке:

- Спираючись на різні джерела, встановіть характер і зміст процесів модернізації, оцініть їх вплив на розвиток людства, України, вашого міста, села.

Діапазон питань, які можуть обговорюватися при вивченні документів, досить широкий: традиційні, репродуктивні, зокрема, «Хто автор документу? Як він пов'язаний з цими подіями (учасник, свідок, репортер, коментатор, офіційна особа тощо)? Про що йдеться у документі?»; аналітичні «Встановіть і порівняйте позицію, яку займають автори документів. Чим вони послуговуються для презентації власної позиції: фактами, міркуваннями, емоціями?»; перспективні «До яких ще джерел варто звернутися, аби перевірити інформацію цього джерела?»; синергетичні «Які ще джерела (літературні, географічні, технічні тощо) можуть підтвердити або спростувати цю інформацію?» Урізноманітнюючи зміст, розширюючи коло джерел, дбаючи про те, щоб учні мали можливість читати діаметрально протилежні зображення історичних подій, можна зробити викладання історії більш багаторакурснішим і менш монокультурним, фрагментарним і універсальним [9, с. 60].

Саме вчитель має допомогти учням у процесі вивчення суперечливих питань, відбору та аналізу історичних джерел, оцінці наведеній у документах інформації, заохочувати порівняльні дослідження, розвиваючи критичні підходи, що базуються на різних точках зору і тлумаченнях певних історичних фактів. Систематична робота вчителя у такому напрямі формуватиме в учнів уміння інтерпретувати і зіставляти історичні події, явища, процеси, виявляти їх вплив на сьогодення у різних контекстах соціальному, географічному, економічному тощо [8, с. 10, 12].

Усі види навчально-пізнавальної діяльності старшокласників на уроках історії мають бути тісно пов'язані між собою, що дає можливість учителю за допомогою пізнавальної методики закласти основу для глибокого усвідомлення учнями історичних фактів, створити цілісний образ епохи, сприяти розвитку навчально-пізнавальних умінь, предметних

компетентностей та емоційно-оцінних суджень.

Невід'ємним складником уроку – є рефлексивна частина. У контексті дослідницького навчання результати діяльності учнів можуть обговорюватися за допомогою таких питань «Оцініть свою діяльність на уроці. Скільки і які види історичних джерел вдалося дослідити? Яка інформація зацікавила найбільше? Чи достатньо документальної інформації, щоб зробити висновки з основних проблем уроку? Якщо ні, подумайте, яких даних не вистачило, де взяти необхідну інформацію?»

Відповідно до вимог сучасної освіти щодо орієнтації навчання на кінцевий результат, нами визначено даліподані критерії сформованості дослідницьких умінь в учнів:

- поступове ускладнення дослідницької діяльності – набуття ширшого пізнавального досвіду, прагнення до більшої самореалізації у дослідженні історичних фактів;
- високий рівень мотивації – зацікавленість старшокласників у набутті нового пошукового досвіду;
- практичне застосування – використання набутого досвіду дослідження на уроках історії, на інших предметах, у позашкільній практиці.

Виходячи з кола зазначених проблем, варто окреслити напрями перспективних досліджень у царині дослідницького навчання учнів на уроках історії. Вони охоплюють різні рівні і сфери сучасної освіти України. Вищі педагогічні навчальні заклади мають формувати вчителів нового покоління, небайдужих до наукового пошуку. Завдання академічних кіл – створити навчально-методичні комплекти, матеріали яких максимально забезпечуватимуть потреби дослідницького навчання. Поєднання наукового та практичного досвіду стане важливим чинником ефективного запровадження учнівського дослідження у процес навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти / К. О. Баханов. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 128 с.
2. Дайри Н. Г. Основное усвоить на уроке : кн. для учителя / Н. Г. Дайри. – М. : Просвещение, 1987. – 192 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [Головний ред. В. Г. Кремень] / В. Г. Кремень. – К. : Юринком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Лейбенгруб П. С. О повторении на уроках истории СССР в 7–10 классах : пособие для учителя. – 2-е изд., дораб. / П. С. Лейбенгруб. – М. : Просвещение, 1987. – 144 с.
5. Малієнко Ю. Б. Програма «Досліджуємо історію України» для 10 профільних класів суспільно-гуманітарного профілю, рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист від 12.03.10 № 1/11-1652) / Ю. Б. Малієнко // Історія України. – № 25–27 (665–667).
6. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.

7. Пометун О. І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / за ред. О. І. Пометун. – К. : А.С.К., 2004 – 192 с.
8. Рекомендация Res (2001) 15 Комитета Министров Государствам-членам по вопросам преподавания истории в Европе в 21 веке.
Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії : посібник для вчителя / Р. Страдлінг. – Видавництво Ради Європи, 2009.